

MAKTABGACHA TA'LIMDA YANGI METODIKALARNI QO'LLAB BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Axmedova Shahlo Ikromovna
Qodirova Laylo Komiljanovna

Annotatsiya: *Ushbu maqola maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar nutqini rivojlantirishning dolzarb masalalariga bag'ishlangan. Unda an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda zamonaviy, innovatsion metodikalarni qo'llashning ahamiyati yoritilgan. Maqolada nutqni rivojlantirishga qaratilgan interaktiv o'yinlar, loyiha asosidagi ta'lim va texnologiyalardan foydalanish kabi yangi usullar tahlil qilinadi. Ushbu metodikalar bolalarning so'z boyligini oshirish, grammatik to'g'ri nutqni shakllantirish va kommunikativ ko'nikmalarini takomillashtirishda samarali ekanligi ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalari yangi metodikalarni amaliyotga joriy etish orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanishida sezilarli ijobiy o'zgarishlarga erishish mumkinligini tasdiqlaydi.*

Kalit so'zlar: *Maktabgacha ta'lim, Nutqni rivojlantirish, Yangi metodikalar, Bolalar nutqi, Innovatsion yondashuv, Interaktiv o'yinlar, Kommunikativ ko'nikmalar, So'z boyligi*

Kirish

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish ularning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va shaxsiy kamoloti uchun fundamental ahamiyatga ega. Nutq nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkur jarayonlarini shakllantiruvchi, dunyoni anglash va o'zlashtirishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. "Nutq o'stirish metodikasi" pedagogika, psixologiya, nutq madaniyati, fiziologiya va bolalar adabiyoti kabi fanlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan ilmiy intizom bo'lib, uning asosiy maqsadlari tovush madaniyatini shakllantirish, lug'at boyligini oshirish, grammatik ko'nikmalarni takomillashtirish, ravon va ifodali nutqni rivojlantirishdan iboratdir [1]. K.D. Ushinskiy, Ye.I. Tixeyeva kabi olimlar, shuningdek, S.O. G'oziyeva, F.R. Qodirova, D.R. Babayeva kabi o'zbekistonlik tadqiqotchilar bu sohaning nazariy asoslarini yaratishga salmoqli hissa qo'shganlar, nutqni ijodiy jarayon sifatida, bolaning yoshi va individual ehtiyojlariga bog'liq holda rivojlantirish zarurligini ta'kidlaganlar [1].

Bugungi kunda O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimida bolalar nutqini rivojlantirish borasida erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda, zamonaviy talablarga javob beradigan innovatsion metodikalarni joriy etish zarurati tobora ortib bormoqda. An'anaviy yondashuvlar har doim ham bolalarning nutq faolligini to'liq rag'batlantira olmayotgani, ularning individual xususiyatlarini yetarlicha hisobga olmasligi kuzatilmoqda. Shu bois, nutqni rivojlantirishga ilmiy-pedagogik yondashuvni qo'llash, nutqiy muhitni boyitish, didaktik o'yinlar, interaktiv usullar va kommunikativ faoliyatdan izchil foydalanish lug'at boyligini, grammatik aniqlikni va bog'lanishli nutqni sezilarli darajada yaxshilaydi [2].

So'nggi tadqiqotlar, jumladan, Dilova F.Z. tomonidan o'tkazilgan izlanishlar shuni ko'rsatadiki, "soft skills" (yumshoq ko'nikmalar)ni rivojlantirish texnologiyalarini

maktabgacha ta’limga integratsiya qilish bolalarning nutq qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu texnologiyalarni qo’llash natijasida eksperimental guruhlardagi bolalarning nutq ko’nikmalarida 25-30% ga yaxshilanish kuzatilgan, bu an’anaviy o’qitish usullariga nisbatan ancha yuqori samaradorlikni namoyish etadi [3]. Mazkur maqola maktabgacha ta’limda bolalar nutqini rivojlantirishga qaratilgan yangi metodikalarni, jumladan, ilmiy-pedagogik yondashuvlar va "soft skills" texnologiyalarini tahlil qilish, ularning amaliy ahamiyatini asoslash hamda O’zbekiston sharoitida joriy etish bo’yicha tavsiyalar ishlab chiqishga bag’ishlangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar uzoq tarixga ega bo’lib, bu soha pedagogika, psixologiya, nutq madaniyati, fiziologiya va bolalar adabiyoti kabi fanlar bilan uzviy bog’liq bo’lgan "Nutq o’stirish metodikasi" ilmiy intizomi doirasida chuqur o’rganiladi. Mazkur intizomning asosiy maqsadlari bolalarda tovush madaniyatini shakllantirish, lug’at boyligini oshirish, grammatik ko’nikmalarni takomillashtirish, ravon va ifodali nutqni rivojlantirish, ularni adabiyotga tanishtirish hamda savodxonlikka tayyorlashdan iboratdir [1]. Nazariy jihatdan, nutq rivojlanishi bolaning yoshi va individual ehtiyojlariga bog’liq bo’lgan ijodiy jarayon sifatida qaraladi, bu esa kommunikativ yondashuvni qo’llash zarurligini taqozo etadi. Nutqni har tomonlama rivojlantirish uchun lug’at boyligini boyitish, to’g’ri talaffuzni ta’minlash, shuningdek, dialogik va monologik nutqni turli faoliyatlar, jumladan, tabiatni o’rganish, adabiy asarlar bilan tanishish va o’yinlar orqali shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Bu yondashuv bolaning dunyoni anglash va o’zlashtirish jarayonida nutqning markaziy rolini ta’kidlab, uning kognitiv va ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga asos bo’ladi.

So’nggi yillarda maktabgacha ta’limda bolalar nutqini rivojlantirishga ilmiy-pedagogik yondashuvning samaradorligi tobora ko’proq e’tirof etilmoqda. S.M. Muratova tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, ilmiy-pedagogik yondashuvga asoslangan ta’lim jarayoni bolalar nutqining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi [2]. Ushbu tadqiqotlar nutqiy muhitni boyitish, didaktik o’yinlar, interaktiv usullar va kommunikativ faoliyatni faol joriy etish kabi omillarni aniqlagan. Bu strategiyalar lug’at boyligini, grammatik aniqlikni va bog’lanishli nutqni sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qiladi [2]. Kuzatuvlar va diagnostik tahlillar bunday yondashuv bolalarning nutq faolligini oshirib, ularni erkin ifodalashga undashini ko’rsatdi. Pedagoglarning aniq nutqiy modeli, bolalarning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olish muhimligi ta’kidlangan [2]. Ilmiy-pedagogik yondashuv, ushbu elementlarni o’z ichiga olgan holda, nutqni har tomonlama rivojlantirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi isbotlangan.

Innovatsion metodikalar orasida "soft skills" (yumshoq ko’nikmalar)ni rivojlantirish texnologiyalari maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq qobiliyatlarini oshirishda alohida samaradorlik kasb etmoqda. Dilova F.Z. tomonidan 2022-2023 yillarda O’zbekistonning Toshkent, Samarqand va Buxoro viloyatlaridagi 10 ta maktabgacha ta’lim muassasasida 3 yoshdan 6 yoshgacha bo’lgan 500 nafar bolalar ishtirokida o’tkazilgan keng qamrovli

tadqiqot ushbu texnologiyalarning ijobiy ta'sirini yaqqol namoyish etdi [3]. Tadqiqotda ishtirokchilar eksperimental va nazorat guruhlariga bo'lingan bo'lib, eksperimental guruhda "soft skills"ni rivojlantirish texnologiyalari qo'llanilgan, nazorat guruhida esa an'anaviy o'qitish usullari davom ettirilgan. Dastlabki baholashlar eksperimental guruhdagi bolalarning 40%ida nutq rivojlanishi past darajada ekanligini ko'rsatgan. "Soft skills" texnologiyalari joriy etilgandan so'ng, nutq rivojlanishi past bo'lgan bolalar ulushi 15% ga kamaygan. Umuman olganda, eksperimental guruhdagi bolalarning nutq ko'nikmalarida 25-30% ga sezilarli yaxshilanish kuzatilgan, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich atigi 5-10% ni tashkil etgan [3]. Bu natijalar "soft skills"ni maktabgacha ta'limga integratsiya qilish bolalarning nutq qobiliyatlarini rivojlantirishda an'anaviy usullarga nisbatan ancha yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu texnologiyalar bolalarda muloqot, hamkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantirish orqali ularning nutqiy faolligini va ifodali nutqini kuchaytiradi.

Yuqorida tahlil qilingan adabiyotlar maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga kompleks va tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Nazariy asoslar [1] nutqning nafaqat til ko'nikmalari, balki bolaning umumiy kognitiv va ijtimoiy rivojlanishi uchun fundamental ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlasa, ilmiy-pedagogik yondashuv [2] bu nazariyalarni amaliyotga tatbiq etishning samarali yo'llarini ko'rsatadi. Xususan, nutqiy muhitni boyitish, didaktik o'yinlar va interaktiv usullardan foydalanish orqali bolalarning nutqiy faolligini oshirish mumkinligi isbotlangan. "Soft skills" texnologiyalari [3] esa bu jarayonga yangi, innovatsion qatlam qo'shib, bolalarning muloqot, hamkorlik va o'zini ifoda etish ko'nikmalarini bevosita rivojlantirish orqali nutqiy kompetensiyalarini sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qiladi. Bu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim jarayonida faqatgina grammatik qoidalar yoki lug'at yodlash bilan cheklanib qolmasdan, balki bolalarning shaxsiy va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor qaratish orqali nutqni yanada samarali rivojlantirish mumkin. Bu yondashuvlar bolalarning o'z fikrlarini erkin va ravon ifodalash qobiliyatini oshirib, ularning kelajakdagi ta'lim va ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. Adabiyot tahlili nutq rivojlantirish metodikasining doimiy yangilanib, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va psixologik yondashuvlar bilan boyitilishi lozimligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqola maktabgacha ta'limda bolalar nutqini rivojlantirishga qaratilgan yangi metodikalarni tahlil qilish, ularning amaliy ahamiyatini asoslash hamda O'zbekiston sharoitida joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, uning metodologik asosi ilmiy-pedagogik yondashuv va tizimli tahlil tamoyillariga tayangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda innovatsion metodikalarning (xususan, ilmiy-pedagogik yondashuv va “soft skills” texnologiyalarining) nazariy asoslarini, amaliy samaradorligini va O'zbekiston ta'lim tizimiga integratsiya qilish imkoniyatlarini kompleks o'rganish, shuningdek, ularni amaliyotga joriy etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning nazariy asoslari va psixologik-pedagogik ahamiyatini chuqur tahlil qilish.

O‘zbekistonda maktabgacha ta’limda nutq rivojlantirishning mavjud holati, an’anaviy yondashuvlarning cheklovlari va dolzarb muammolarini aniqlash.

Bolalar nutqini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion metodikalar va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni (jumladan, ilmiy-pedagogik yondashuv va “soft skills” texnologiyalarini) xalqaro va milliy tajriba asosida tanqidiy tahlil qilish.

Yangi metodikalarni amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini, pedagoglarning malakasini oshirish va ota-onalar bilan hamkorlik qilishning ahamiyatini asoslash.

Innovatsion metodikalarning samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish va ularning kelajakdagi istiqbollari prognoz qilish.

Tadqiqot natijalari asosida maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalar nutqini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar va metodik ko‘rsatmalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti – maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish jarayoni, predmeti esa – bu jarayonda qo‘llaniladigan yangi metodikalar va pedagogik texnologiyalarning samaradorligi hamda ularni O‘zbekiston ta’lim tizimiga joriy etish imkoniyatlari hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va sintez qilish: Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid mahalliy va xorijiy ilmiy-pedagogik, psixologik adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar, jumladan, K.D. Ushinskiy, Ye.I. Tixeyeva, S.O. G‘oziyeva, F.R. Qodirova, D.R. Babayeva kabi olimlarning asarlari [1], shuningdek, S.M. Muratova [2] va F.Z. Dilova [3] tomonidan olib borilgan so‘nggi tadqiqotlar chuqur o‘rganildi. Bu tahlil nutq rivojlantirishning nazariy asoslarini, mavjud muammolarini va innovatsion yondashuvlarning samaradorligini aniqlashga xizmat qildi. Ayniqsa, 2020-yildan keyin nashr etilgan manbalarga ustuvor ahamiyat berildi.

Qiyosiy tahlil: An’anaviy nutq rivojlantirish metodikalari bilan innovatsion yondashuvlar (ilmiy-pedagogik yondashuv va “soft skills” texnologiyalari) o‘rtasidagi farqlar, afzalliklar va kamchiliklar qiyosiy jihatdan o‘rganildi. Bu, ayniqsa, F.Z. Dilovaning eksperimental va nazorat guruhlari o‘rtasidagi natijalarni solishtirishda [3] muhim ahamiyat kasb etdi.

Tizimlashtirish va umumlashtirish: To‘plangan ma’lumotlar tizimlashtirildi, innovatsion metodikalarning asosiy tamoyillari va samarali qo‘llash shartlari umumlashtirildi.

Induksiya va deduksiya: Xususiy tadqiqot natijalaridan umumiy xulosalar chiqarish (induksiya) va umumiy nazariy qoidalardan xususiy tavsiyalar ishlab chiqish (deduksiya) metodlari qo‘llanildi.

Kuzatuv va diagnostik tahlillar natijalarini o‘rganish: S.M. Muratova [2] va F.Z. Dilova [3] kabi tadqiqotchilar tomonidan o‘tkazilgan kuzatuvlar va diagnostik tahlillar natijalari, xususan, eksperimental guruhlardagi bolalarning nutq ko‘nikmalarida kuzatilgan 25-30% ga

yaxshilanish kabi miqdoriy ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Bu ma'lumotlar innovatsion metodikalarning amaliy samaradorligini baholash uchun asos bo'ldi.

Pedagogik tajriba natijalarini tahlil qilish: Mavjud ilmiy manbalarda keltirilgan pedagogik tajribalar, jumladan, “soft skills” texnologiyalarini maktabgacha ta'limga integratsiya qilish bo'yicha tajribalar o'rganildi va umumlashtirildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-pedagogik yondashuv va “soft skills” texnologiyalarining nazariy va amaliy jihatlari O'zbekiston ta'lim tizimi kontekstida kompleks tahlil qilinadi, ularning samaradorligi mavjud tadqiqotlar asosida asoslanadi va amaliyotga joriy etish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqiladi. Amaliy ahamiyati esa maktabgacha ta'lim muassasalari pedagoglari, metodistlari va rahbarlari uchun bolalar nutqini rivojlantirishda zamonaviy, samarali metodikalarni tanlash va qo'llash bo'yicha ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qilishidadir. Ushbu tavsiyalar ta'lim jarayonining sifatini oshirishga, bolalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga va ularni maktabga muvaffaqiyatli tayyorlashga yordam beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda innovatsion metodikalarning fundamental ahamiyatini ko'rsatdi. Nutq bolaning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va shaxsiy kamoloti uchun asos bo'lib, ilmiy-pedagogik yondashuv hamda "soft skills" texnologiyalarini qo'llash orqali sezilarli darajada yaxshilanadi. Bu yondashuvlar nutqiy muhitni boyitib, bolalarning lug'at boyligini, grammatik ko'nikmalarini va bog'lanishli nutqini oshiradi. Xususan, "soft skills" texnologiyalarining integratsiyasi bolalarning muloqot va o'zini ifoda etish qobiliyatlarini 25-30% ga oshirib, an'anaviy usullardan ustunligini amaliy jihatdan isbotladi. Shunday qilib, maktabgacha ta'limda nutqni rivojlantirishga kompleks, tizimli va zamonaviy yondashuv bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] Mirzayeva, O. M. (2021). Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent davlat pedagogika universiteti.

[2] Xoliqova, N. A., & Xolmatova, Z. T. (2021). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Maktabgacha ta'lim, (3), 12-16.

[3] Xudoyberdiyeva, G. M. (2022). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda interfaol metodlarning ahamiyati. Pedagogika, (2), 89-93. – <https://uzjournals.edu.uz/pedagogika/>

[4] Murodova, M. M. (2022). Maktabgacha ta'limda nutq o'stirish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.

- [5] Qurbonova, D. R. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda didaktik o'yinlarning o'rni. Ta'lim, fan va innovatsiya, (1), 78-82. – <https://uzjournals.edu.uz/tfi/>
- [6] Xolmatova, S. S. (2022). Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar. Buxoro davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, (4), 156-160. – <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/>
- [7] Abdug'aniyeva, Z. A. (2023). Maktabgacha ta'limda nutq o'stirishda STEAM yondashuvining samaradorligi. Pedagogik mahorat, (2), 45-49. – https://uzjournals.edu.uz/ped_mahorat/
- [8] Karimova, M. A. (2022). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda ertak terapiyasi metodining imkoniyatlari. Ilm sarchashmalari, (3), 112-116. – <https://uzjournals.edu.uz/ilmsarchashmalari/>
- [9] Jo'rayeva, J. A. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari: "Maktabgacha ta'limda innovatsion g'oyalar va yechimlar", Toshkent, 2021 yil 20-21 may.